

працює хтось чи з родичів, чи близьких друзів, що сприяє поінформованості про можливість працевлаштування там, значно полегшує процес виїзду. Найбільше ризикують стати потерпілими від торгівлі людьми ті, хто виїжджає в далеке зарубіжжя з метою нелегального працевлаштування через посередника, який бере на себе фінансування поїздки – оформлення візи і закордонного паспорта, придбання квитків. Ці грошові витрати є додатковим мотиваційним фактором, який не дозволяє людям відмовитися від поїздки у разі виникнення сумнівів у її безпеці, вони ж стають і причиною того, що мігранти не можуть добровільно залишити роботу, тому що мають повернути борги [1, с. 111].

Важливими, але малодослідженими є психологічні чинники: кризовий стан, у якому знаходяться наші громадяни, призвів і до зменшення самозахисту, погіршення психологічного самопочуття людей. За принципом «уже гірше не буде» люди погоджуються на різні авантюрні пропозиції, навіть не думаючи про наслідки. Насильство в сім'ї також підштовхує до розриву родинних зв'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Грищенко С.В. Основні причини та чинники торгівлі людьми в Україні та світі. Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць. Гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: ВІР УАН, 2013. Вип. 75 (№ 8). С. 110–111.
2. Кримінальний кодекс України № 2341-III від 05.04.2001 р. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/>.
3. Соціальна профілактика торгівлі людьми: навчально-методичний посібник. За ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. Київ: ТОВ Агентство «Україна», 2007. 352 с.
4. Соціально-педагогічні основи протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навчально-методичний посібник. К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук, О.А. Удалова та ін. Київ: Агентство «Україна», 2011. 292 с.
5. Стандарти соціальних послуг у сфері протидії торгівлі людьми: збірка проектів документів. Міжнар. жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна»; [упоряд. В. Ю. Кизим, О. А. Козачук]. Київ: Агентство «Україна», 2011. 96 с.

УДК 340.12

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ КОЛОНАТУ В РИМСЬКІЙ ІМПЕРІЇ LEGAL REGIME OF COLONATE IN THE ROMAN EMPIRE

Козинець І.Г.,
*старший викладач кафедри цивільного, господарського права та процесу
Чернігівського національного технологічного університету*

Лозицька Я.А.,
*студентка юридичного факультету
Чернігівського національного технологічного університету*

У статті досліджується історико-правовий процес формування та розвитку відносин колонату в Римській імперії. На підставі римських правових джерел та наукових праць дослідників римського права встановлено, що колонат не був сталим і цілісним інститутом. Під однією назвою розвивалося декілька соціальних станів, які відрізнялися один від одного за своїм правовим статусом. Під час розвитку колонат з особисто вільного орендаря поступово перетворився на залежного держателя землі.

Ключові слова: колоні, вільний орендар землі, раби, колонатні відносини, римське право, Стародавній Рим.

В статье исследуется историко-правовой процесс формирования и развития колоната в Римской империи. На основании римских правовых источников и научных трудов исследователей римского права установлено, что колонат не был постоянным и целостным институтом. Под одним названием развивалось несколько социальных слоев, правовой статус которых отличался. В ходе развития колонат из лично свободной арендатора постепенно превратился в зависимого держателя земли.

Ключевые слова: колонны, свободный арендатор земли, рабы, колонатные отношения, римское право, Древний Рим.

The article deals with the historical and legal process of formation and development of colonate in the Roman Empire. Based on the Roman legal sources and scientific works of the researchers of Roman law it was found out that the colonate was not a permanent and integral institution. Several social classes differing in their legal status were developed under one name. In the course of historical development, colonate being a personally free land tenant gradually turned into dependent owner of a land.

Key words: colonate, free land tenant, slaves, colonate relations, Roman law, Ancient Rome.

Постановка проблеми. Римська імперія – це величезна держава, яка простягнулася від Британії на півночі до пустелі Сахара на півдні, її кордони проходили по Рейну, Дунаю й Євфрату. На початку існування Римської імперії відбуваються значні зміни в державній, політичній, еконо-

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, причини торгівлі людьми потрібно шукати в існуванні зовнішніх чинників, серед яких слід зазначити як позитивні (відкриття кордонів та спрощення можливості для українських громадян подорожувати по світу як у пошуках розваг, так і праці), так і негативні (інтернаціоналізація тіньової економіки; зростання різниці між багатими та бідними державами; формування міжнародних кримінальних об'єднань; корумпованість працівників державних органів). Основними причинами та чинниками, що спричиняють негативне явище торгівлі людьми в Україні й світі, є такі, що сприяють втягненню дітей у комерційну сексуальну експлуатацію, насильство стосовно жінок, зокрема домашнє, економічні, політичні, соціальні, правові, психологічні чинники, наявність так званої соціальної мережі за кордоном.

Подальшого дослідження потребує соціальний захист українських громадян за кордоном, які виїхали з метою працевлаштування.

мічній, соціальній сфері римського суспільства, зумовлені становленням імператорської влади та розпадом рабовласницького способу виробництва. Зміни в економічній системі рабовласницького суспільства роблять не вигідною рабську працю і поступово змінюють її на колонат. Проте

ні час появи колонату, ні його історичне походження, ні ступінь взаємозв'язку з колонатом в Африці й Азії до цього часу достеменно не з'ясовані.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичною основою дослідження стали праці О. Підопригори, Є. Харитоновна, Й. Покровського, В. Дождєва, О. Коптева, В. Семенова, М. Белорусова, М. Гранта, Н. Фюстеля де Кулаж, Ч. Санфіліппо й інших, а також імператорське законодавство.

Метою статті є дослідження історико-правового процесу формування та розвитку колонатних відносин у Римській імперії.

Виклад основного матеріалу. Зародження колонату, на думку більшості дослідників римського права, припадає на період Республіки. У I ст. до н. е. різко скоротився приплив рабів, до того ж рабська праця ставала неефективною. Нескінченні війни із сусідніми державами підірвали дрібне селянське господарство, яке становило основу військової могутності Риму. Жорстка експлуатація, виснажлива праця, нелюдські умови життя і побуту, масові страсти зумовили високу смертність серед рабів і низьку народжуваність. Водночас поява нових промислів, розширення і без того величезних територій, зростання земельних наділів, обробляти які було нікому, змушують великих землевласників шукати нові форми господарювання; вони починають розуміти, що більш вигідно здавати свої землі дрібними ділянками вільним орендарям – так званім колонам.

У деяких провінціях, наприклад в Єгипті й Азії, відносини колонату існували вже давно, вони лише успадковані Римом. Можливо, як зазначає Й. Покровський, що цей східний зразок вплинув і на пізніше законодавство, що надало колонату його остаточне юридичне оформлення. Проте в Італії, Африці та деяких інших частинах імперії колонат розвинувся з інших витоків і лише в імператорський період [1, с. 163].

Термін «колонат» (*colonatus*) походить від латинського слова *colonus*. Колоном спочатку називали будь-яку вільну людину, яка самостійно обробляє поле. Із часом слово «колон» набуває іншого значення – не власник, а наймач, або орендар земельної ділянки [2, с. 261–262]. Зберігалося також і попереднє значення: колон – власник (*colonus possessor*).

В. Ткаченко зазначає, що із середини I ст. здача землі в оренду стала досить поширеним явищем. Колонатні відносини не стояли на місці, тому почали розрізняти дві категорії колонів: 1) місцеві жителі, які обробляли землю своєю працею; 2) міські жителі, які посилали своїх рабів працювати на полях великих землевласників [3, с. 259].

Н. Фюстель де Кулаж пропонує дещо іншу класифікацію колонів. Він теж стверджує, що існувало декілька видів колонів. Одні з них називалися *originarii* або *originales*. Таку назву дістали тому, що приватна власність, на якій вони перебували, була місцем їхнього походження, рідною землею, *genitale solum*. Даний термін стосувався лише тих колонів, сім'ї яких перебували в маєтку упродовж життя декількох поколінь. В інших випадках колони позначалися як *censiti* або *adscripti* (особи, внесені органами влади до податкових книг або реєстрової книги помістя, тобто записані). Називали їх також *tributarii*, тому що вони вносили подушний податок (*tributum capitis*). Інші джерела вказують на існування *coloni*, які відрізняються і від *originales*, і від *adscripticii*. Це одні мали назву *inquilini*; цей термін спочатку характеризував простих мешканців (наймачів житла) і вживався на позначення людей, які були дуже схожі на колонів. Н. Фюстель де Кулаж вважає, що дані терміни не були тотожними із самого початку і робить висновок про те, що в складі колонату виокремлювалося декілька категорій, чи ступенів колонів. Цього неможливо було уникнути, оскільки колонат склався незалежно від будь-якого впливу і регламентації законодавчої влади [4, с. 102–

104]. Отже, колонат не був сталим і цілісним інститутом. Під однією загальною назвою розвивалося декілька соціальних станів, які могли дуже відрізнятись один від одного. Вони відрізнялися і за епохами, і за провінціями, часто навіть всередині того ж самого маєтку, з огляду на походження колони і за силою приватних договорів і угод.

Можна стверджувати, що термін *colonus* поступово змінив своє значення. Не тільки в період Республіки, а й за Принципату *colonus* – це орендар чужої землі, юридично незалежний від орендодавця, з яким його пов'язують лише договірні відносини. У період Імперії юридично незалежний *colonus* стає фігурою економічно все більш важливою для господарського життя Риму. Розвиток колонатних відносин свідчить про те, що незалежні колони поступово потрапляють у фактичну залежність від землевласників, а потім – у юридичну. Це зумовлено, зокрема, тим, що дрібні землевласники не могли ефективно конкурувати з великими землевласниками, де використовувалася практично безкоштовна рабська праця, виникали борги. Боржник передавав свій наділ кредитуру у власність для оплати боргу. Кредитор, зазвичай великий земле- і рабовласник, не особливо потребував цього наділу землі, тому повертав його попередньому власнику, але вже в держання. Надалі користування землею було пов'язане зі сплатою натурального чи грошового оброку, подекуди з виконанням тих або інших робіт держателем на користь юридичного власника землі [5, с. 47]. Також були орендні відносини між землевласником і колоном. У ті часи орендарі й орендодавці ще були юридично незалежними, тому договір між ними міг бути розірваний. Землевласник міг лише стягнути недоїмку звичайним цивільним порядком. Зрозуміло, що фактично така недоїмка значною мірою зв'язувала колонів, а становище їх було здебільшого досить тяжким [2, с. 263–264; 6].

Оренда виявилася вигідною обом сторонам. Колони прагнули забезпечити сім'ю харчуванням і виплатити орендну плату, тому добре обробляли землю, збирали високі врожаї. Їхня праця була продуктивнішою порівняно з рабською. Землевласники одержували великі прибутки від здавання землі в оренду [5, с. 38; 7, с. 118]. Колонат швидко розвивався. Проте орендарями зазвичай ставали найбідніші верстви населення, в яких не було достатніх засобів для успішного оброблення землі. Землевласники надавали їм позики, але на таких умовах, щоб колони не змогли їх погасити своєчасно. Ускладнювали становище часті неврожаї. Зокрема, джерелом поповнення чисельності колонів ставали вільновідпущеники, позбавлені власних земельних наділів.

Неможливість своєчасного повернення позики призвела до економічної залежності колонів від орендодавців. Колон не міг залишити орендовану ділянку, не розрахувавшись із боргами. За таких умов переміщення на інше місце було не вигідним, адже і там на колони чекала та сама доля. Зазвичай більшість колонів залишалися на тих же ділянках із покоління в покоління.

Такий фактичний зв'язок із часом перетворювався на юридичний. Загальна тенденція абсолютної монархії до прикріплення різних класів населення до їхньої професії позначається і тут. На становище колонів суттєво вплинула реорганізація прямого оподаткування, вироблена імператорами. В основу прямого податку, що сплачувався землевласниками, кладуться кількість і якість їхньої землі. Для визначення кількості й якості проводився періодично поземельний кадастр, складалися описи маєтків, причому до них ретельно заносилися всі дохідні статті. Такою дохідною статтею опису вважалися і колони. Ця обставина вже надає фактичній залежності колонів юридичного відтінку, створює щось подібне праву на колонів землевласника: якщо колон полишав земельну ділянку, то це спричиняло зниження прибутковості маєтку, за який платить державі землевласник [1, с. 164]. Так, Діоклетіан

під час проведення податкових реформ зобов'язав селян залишатися і працювати там, де їх застав перепис населення, тим самим прикріпив колонів до землі [8, с. 92–93]. Імператор Костянтин 322 р. підтвердив законність настанови Діоклетіана, заборонивши колону самовільно залишати орендований наділ під загрозою рабства [9; 10, с. 64–65]. Отже, у першій половині IV ст. н. е. колонат набуває форми залежного держання, принаймні, як вважає О. Коптев, стосовно імператорських колонів [10, с. 69]. 357 р. новий закон заборонив землевласникам відчужувати земельні наділи без приписаних до них колонів [4, с. 118; 9]. Так почалося правове оформлення закріплення колонів. З'явилася нова група залежних людей, які мали деяку правоздатність, але надто обмежену.

Може з'явитися враження про рівність правового становища *servicasti* і колонів. Згідно із приписами, в юридичному сенсі вони були рівними, але між ними зберігалися економічні відмінності. Раби мали неупорядковані і залежні від волі господаря обов'язки, тоді як колони платили наперед визначену ренту. Раби не були особисто вільні, вони трактувалися як речі господарів, колони ж були особисто вільними, хоча прив'язаними до землі, яку обробляли. Колони були перехідною ланкою до введення сільської громади – основного інституту феодалної суспільно-економічної формації.

Також відмінні та схожі риси правового становища колонів з іншими верствами населення Стародавнього Риму зазначає Ч. Санфіліппо [11, с. 43]. Зокрема, у післякласичний період приналежність до «колонату» призводила до значного обмеження правоздатності. Селяни та їхні сини ставали *glebae ad scripti*, прикріплені до землі, з якою вони утворюють з юридичного погляду єдине ціле, колони розділяють долю земельної ділянки і переходять разом із нею від одного власника до іншого. Незважаючи на те, що колон є вільною людиною, він, окрім вищезгаданої належності до землі, підлягає й іншим обмеженням, що відрізняють його становище від становища інших вільних людей. Так, господар ділянки може застосувати щодо нього тілесні покарання, а якщо він втікає – з ним поведуться як із рабом, який втік. З настанови імператорів Валентиніана і Валента вікарію Азії Клеарху від 365 р. ми можемо дізнатися, що колонам заборонено відчужувати землю, яку вони обробляють, а якщо вони мають якусь майно, то відчужувати його можна лише з дозволу господаря ділянки [9].

Неможливість залишити маєток для колона доповнювалася заборонаю господарю зганяти колонів із землі: він міг тільки перевести їх з одного маєтку до іншого. Ці обмеження статусу мають адміністративну природу, у плані цивільного права відносини між колоном і господарем регулювалися контрактом найму, чи оренди, від якого сторони вже не могли відступити, якщо ситуація була зафіксована в податковому реєстрі. Порушення умов контракту господарем переслідувалося судом, оскільки колон міг виступати як сторона в процесі. Становище колона було спадковим. Якщо колоном був лише один із батьків, дитина успадковувала статус матері.

Н. Фюстель де Куланж зазначає, що поняттям «колон» охоплюються і чоловіки, і жінки, що перебували в цьому соціальному становищі. Уся сім'я хлібороба вступала в колонат. Усі закони, що стосувалися колонату, однаково застосовувалися до його дружини і дітей. Жінка колона не могла йти із землі так само, як її чоловік. Єдина різниця між ними полягала в тому, що для неї термін давності ско-

рочувався до двадцяти років на протигагу чоловіку, який коли утік і переховувався тридцять років, то господар втрачав право на такого колона [4, с. 112; 9].

Господар міг відмовитися від своїх прав на колону лише разом із землею, що становило основну гіпотезу припинення відносин колонату, на думку Д. Дождєва [12, с. 256–257].

У підсумку можна зазначити, що в загальному вигляді колонат характеризувався такими рисами:

- колон жив на чужій землі, обробляв її, сплачував господареві грошову плату або натуральний оброк;
- колон був прикріпленим до землі, тобто не міг залишити її добровільно або бути відірваний від неї проти його волі;

- в особистому відношенні колон вільний. Може одружитися, мати майно, проти господаря може порушувати кримінальне переслідування, а в ранній період розвитку колонату – цивільний позов;

- положення колона спадкове.

Кодексу Юстиніана відомі такі підстави для виникнення юридичного положення колона:

- народження від батьків, з яких хоча б один є колоном;
- угода, за якою вільна людина поселяється як колон на чужій землі;

- проживання протягом 30-ти років (для колонів-чоловіків), 20-ти (для колонів-жінок) на чужій землі на умовах, на яких зазвичай живуть колони.

Крім наведених підстав, джерелом колонату було покарання працездатних осіб, які жебракували.

Значна кількість підстав для встановлення колонату свідчить про недостатню чисельність колонів. Площа захоплених земель збільшувалася, а обробляти її було нікому. Тому влада вишукувала все нові й нові способи закріплення вільних за земельними наділами. Проте значній кількості підстав для виникнення колонату протиставлялося всього дві підстави для його припинення. Так, колонат припинявся перетворенням колона на власника землі, яку він обробляв, шляхом її купівлі. Іншою підставою для його припинення було зведення колона в єпископський сан [7, с. 118].

Отже, криза рабовласницького способу виробництва призвела до появи колонату. Колони – це категорія юридично залежних людей. У класичну добу колон був вільним орендарем землі, який юридично не залежав від землевласника, а перебував із ним у договірно-зобов'язальних відносинах. У період імперії, коли, з одного боку, приплив рабської сили зупинився із завершенням загарбницьких війн, а з іншого – зросла смертність рабів через їх жорстку експлуатацію, колони стали економічно важливою фігурою для господарського життя Стародавнього Риму. З'являється нова категорія залежних людей, які мали деяку правоздатність, але надто обмежену. Колон мав право вступати в шлюб і мати майно, але якщо колон самовільно залишав землю, землевласник засобами виндикації мав право витребувати його назад, тобто правове становище колона мало чим відрізнялося від становища раба. Однак колони не були рабами, юридично вони залишалися вільними, але прикріпленими до землі, проте від вільних осіб вони також відмежовувалися. Не лише сам колон, а і його діти вважалися приналежними до даного наділу, колонат був спадковим, про що ми дізнаємося із законів римських імператорів. Остаточне правове оформлення закріплення колонів завершилося в IV ст. н. е.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Покровский И. История Римского права. Вст. ст., пер. с лат. А. Рудковска. СПб.: Летний сад, 1999. 538 с. URL: <http://ancientrome.ru/publik/article.htm?a=1524230079> (дата обращения: 20.10.2018).
2. Семенов В. Зависимые земледельцы и труд колоннов (ранний Рим и период Республики). Мнемон. Исследования и публикации по истории античного мира / под ред. Э. Фролова. Вып. 3. СПб., 2004. С. 261–276. URL: <http://centant.spbu.ru/centrum/publik/kafsbor/mnemon/2004/semenov.htm> (дата обращения: 25.10.2018).
3. Каченко В. Лекції з історії розвитку державно-правових відносин у давньогрецькій і давньоримській цивілізаціях: навч. посібн. К.: МАУП, 2005. 384 с.

4. Фюстель де Куланж Ньюма Дени. Римский колонат: Происхождение крепостного права / под ред. и с предисл. И. Гревса. Пер. с фр. 2 изд. М., 2011. 224 с.
5. Белоруссов М. Колонат: очерк возникновения римского крепостного права). Варшава: Типография Варшавского ученого округа, 1903. 84 с.
6. Семенов В. Колонат и его формирование в Италии и западных провинциях Римской империи. URL: <https://uchil.net/?cm=27149> (дата обращения: 14.11.2018).
7. Підпригора О., Харитонов Є. Римське право: підруч. 2 вид. К.: Юрінком-Інтер, 2009. 528 с.
8. Грант Майкл. Расцвет Римской империи. Харьков: Книжный клуб, 2005. 415 с.
9. Кодекс Феодосия и Новеллы императоров Валентиниана III, Майориана и Либия Севера о колонах, сельских рабах и вольноотпущенниках. Пер. А. Коптева. URL: <http://yakov.works/acts/04/onomastik/feodos1.html#V-17> (дата обращения: 15.12.2018).
10. Коптев А. От прав гражданства к праву колоната. Формирование крепостного права в поздней Римской империи. Вологда: Ардвисура, 1995. 264 с. URL: <http://ancientrome.ru/publik/article.htm?a=1262993827> (дата обращения: 15.12.2018).
11. Санфилиппо Чезаре. Курс римского частного права: учебник / под общ. ред. Д. Дождева. Пер. с итал. И. Маханькова. М.: Норма, 2007. 464 с.
12. Дождев Д. Римское частное право: учебник для вузов / под ред. В. Нерсесянца. М: Инфра-М – Норма, 1996. 704 с.

УДК 340.94 (477)

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ СЕЛЯНСТВА ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ

SOCIAL AND LEGAL STATUS OF THE AGE OF RIGHT-BANK UKRAINE FOR THE FIRST HALF OF THE XIX CENTURIES

Мельник О.О.,

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук
Таврійського державного агротехнологічного університету*

Стаття присвячена дослідженню змін у соціально-правовому становищі селянства Правобережної України в умовах кризи феодално-кріпацької системи. До початку XIX століття завершується юридичне закріпачення селян, які за своїм правовим статусом були рівними, проте відрізнялися за майновими статками.

Здійснено аналіз документів і публікацій дослідників історії та права цього періоду щодо юридичної підготовки аграрної реформи 1861 року.

Ключові слова: право, власність, земля, поміщики, селянство, реформа.

Статья посвящена исследованию изменений в социально-правовом положении крестьянства Правобережной Украины в условиях кризиса феодално-крепостнической системы. К началу XIX века завершается юридическое закрепощение крестьян, которые были равными по правовому статусу, но отличались по имущественному положению.

Осуществлен анализ документов и публикаций исследователей истории и права этого периода по юридической подготовке аграрной реформы 1861 года.

Ключевые слова: право, собственность, земля, помещики, крестьянство, реформа.

The article is devoted to the study of changes in the socio-legal position of the peasantry of the Right-Bank Ukraine in the conditions of the crisis of the serf-feudal system. By the beginning of the nineteenth century, the legal enslavement of peasants, who were equal in their legal status, however, differed in their property status.

The article analyzes the documents and publications of the researchers of history and law of this period, concerning the legal preparation of the 1861 agrarian reform.

Key words: law, property, land, landowners, peasantry, reform.

Постановка проблеми. Україна здавна сформувалася як аграрна держава і протягом століть її історія – це історія народу, основним способом життя якого є землеробство, тому земля була основним засобом виробництва і критерієм багатства. Сучасні спроби реформування аграрних відносин потребують об'єктивного дослідження історико-правових аспектів впливу держави на сільське господарство України в різні періоди її історії.

До кінця XVIII ст. у більшості країн Західної Європи відбулися буржуазні революції, результатом яких стала ліквідація феодалних відносин. Лише Австро-Угорська та Російська імперії зберегли їх у політичній, соціально-економічній та правовій системах.

Після другого (1793 р.) та третього (1795 р.) поділів Польщі до Росії відійшли землі Правобережної України. Офіційно Правобережжя називали «Південно-Західний

край». 1796 р. він поділявся на Київську, Волинську і Подільську губернії, які 1832 р. об'єднано в Київське генерал-губернаторство. Цей регіон мав свої соціально-економічні, правові та конфесіальні особливості.

Більшість населення регіону – українські селяни-кріпаки (майже 85%). Соціальну групу поміщиків-кріпосників цього краю здебільшого становили польські магнати і шляхтичі (приблизно 5%), які до 30-х рр. користувалися тими привілеями і правами, що і свого часу в Речі Посполитій. Вони ж обіймали всі керівні посади в місцевому адміністративно-державному апараті. Між станами стосунки були ворожими, на межі відкритої ненависті.

На більшості українських земель, що перебували в складі Росії, до 40-х рр. XIX ст. діяло місцеве право, зберігали чинність Литовські статuti й збірники магдебурзького права. 1811 р. надруковано російською мовою